

IBERISME I POESIA PORTUGUESA A MALLORCA: *PONENT* (1956-1974)

IBERISMO E POESIA PORTUGUESA EM MAIORCA: *PONENT* (1956-1974)

IBERIANISM AND PORTUGUESE POETRY IN MAJORCA:
PONENT (1956-1974)

Jesús Revelles Esquirol

Universitat de les Illes Balears

<https://orcid.org/0000-0001-5229-1055>

RESUM

La revista *Ponent*, publicada entre 1956 i 1983, fou decisiva en els contactes establerts des de l'illa de Mallorca envers Portugal i les seves lletres. El seu responsable era el poeta i pedagog Llorenç Vidal. Nascut a Santanyí, Vidal fou un gran estudiós i fomentador de la pedagogia de la no-violència i dels anhels pacifistes. En una primera època, fins al 1974, a la revista es pogueren llegir originals i traduccions de grans lusitanistes com Manuel de Seabra o Fèlix Cucurull. Al volum 16 de la col·lecció La Font de les Tortugues (depenent de *Ponent*) es publicà el decisiu *Poetes portuguesos d'ara I* (1961), on s'inclogueren poemes de José Gomes Ferreira, Domingos Monteiro, Natércia Freire i Carlos de Oliveira, quatre poetes portuguesos lligats al neorealisme o realisme social imperant a l'època. L'article que segueix estudia quins eren, de quina estètica participaven i quins foren els traductors de les obres d'aquests autors. També contextualitza les tendències iberistes catalanistes del moment per tal d'entendre millor i reivindicar aquest període, un precedent de la ja avui sòlida tradició entre l'illa de Mallorca i Portugal que ha continuat fins a dia d'avui amb la feina de traductors com Gabriel de la S.T. Sampol o amb el mestratge de Perfecto Cuadrado.

Paraules clau: Iberisme, Traducció, Sistema Literari, Mediació Cultural, Perifèries.

RESUMO

A revista *Ponent*, publicada entre 1956 e 1983, foi decisiva no estabelecimento de contactos da ilha de Maiorca com Portugal e as suas letras. O seu responsável era o poeta e pedagogo Llorenç Vidal. Nascido em Santanyí, Vidal foi um grande estudioso e incentivador da pedagogia da não-violência e dos fins pacifistas. Num período inicial, que vai até 1974, foi possível ler na revista originais e traduções de grandes lusitanistas como Manuel de Seabra ou Fèlix Cucurull. No volume 16 da coleção La Font de les Tortugues (dependente de *Ponent*) foi publicado o decisivo *Poetes portugueses d'ara I* (1961), onde se incluíram poemas de José Gomes Ferreira, Domingos Monteiro, Natércia Freire e Carlos de Oliveira, quatro poetas portugueses ligados ao neorrealismo ou realismo social, vigente na época. O artigo que se segue estuda quem eram, que estética perfilhavam e quem foram os tradutores das obras destes autores. Também se contextualizam as tendências iberistas catalanistas do momento para melhor se poder entender e reivindicar este período, um precedente da hoje já sólida tradição entre a ilha de Maiorca e Portugal que se tem mantido até ao dia de hoje com o trabalho de tradutores como Gabriel de la S.T. Sampol ou com a mestria de Perfecto Cuadrado.

Palavras-chave: Iberismo, Tradução, Sistema Literário, Mediação Cultural, Periférias.

ABSTRACT

The *Ponent* journal was published between 1956 and 1983, and played a key role in establishing links in the arts between Majorca and Portugal. The poet and pedagogue Llorenç Vidal was the editor-in-chief. Born in Santanyí, Vidal was a great scholar and promotor of non-violence and pacifist approaches in pedagogy. In its initial period, up to 1974, the journal published original and translated texts by great Portuguese writers such

as Manuel de Seabra and Fèlix Cucurull. Volume 16 of the La Font de les Tortugues collection (an offshoot of *Ponent*) published the key work *Poetes portugueses d'ara I* (1961) that included poems by José Gomes Ferreira, Domingos Monteiro, Natércia Freire and Carlos de Oliveira—four Portuguese poets linked to the prevailing neorealism or social realism at the time. This article looks into who they were, what aesthetic they followed and who translated their works. It also contextualises the Catalan Iberian federalism trends of the time in order to understand and validate the period—a precedent today's strong tradition of translation between Majorca and Portugal, reflected by translators such as Gabriel de la S.T. Sampol and Perfecto Cuadrado's artistry.

Keywords: Iberism, Translation, Literary System, Cultural Mediation, Peripheries.

El número de desembre de 2020 de la revista d'història *L'Avenç* titulava “Quina mena de país volem?” un dossier encapçalat per les paraules i reflexions del director de la publicació, Josep M. Muñoz, en què es fa esment de la COVID-19 i de les expectatives que albirava el nou horitzó postpandèmic. La revista publicava articles d'alguns pensadors i teòrics sobre com volien que fos aquest futur. L'excusa era la lectura de l'article de Marilynne Robinson “What kind of country do we want?”, publicat al *New York Review of Books* (11, June, 2002 issue. Volume LXVII, Number 10, p. 43-46).¹ Un dels

¹ Fa pocs dies assistírem a una altra de les habituals invisibilitzacions per part de la crítica. El prestigiós catedràtic de Literatura Comparada Jordi Llovet (2020) recomanava que “algun editor del país fes traduir i edités l'antologia que John Hutchinson i Anthony D. Smith van fer sobre el nacionalisme: *Nationalism* (Oxford Readers, 1994)”. L'article, que en la seva versió online canviava el títol pel de “Nacionalisme i cosmopolitisme” (<https://llegim.ara.cat/opinio/>

articles més punyents del dossier era el de Mercè Picornell, que carregava contra la visió principatina clàssica que cronifica la recepció dels estudis duts a terme per teòrics que viuen a les Illes Balears (i jo afegiria també els del País Valencià) amb un filtre folkloritzant. Fet i fet, aquest primer cribatge inclina el camp d'estudi sempre en la mateixa direcció i impedeix una transferència real entre els territoris de parla catalana: País Valencià, Principat, Catalunya Nord i Illes Balears. Els “Països Catalans”, segons Picornell, esdevenen un problema de tipus comparatista, ja que problematitzen les parts, els elements primaris de comparació, d'una banda, i, de l'altra, el marc en què aquests són comparats. Dit d'una altra manera, es permet que la cultura i el pensament que sorgeixen de les Balears siguin encapsulats; són transparents i tenen visibilitat pública però mai, de cap manera, poden ni albirar sortir de l'encaix que se'ls ha assignat. O esdevenen folklòrics, o s'han d'assimilar a la neutralitat centrípeta de Barcelona. O encara pitjor; la tempesta perfecta d'ambdues opcions: un escriptor, cineasta o teòric només tindrà repercussió a Barcelona si decideix traslladar-se a viure a la metròpoli.

Però això no sempre fou així, o no només així. Aquest article pretén justament analitzar la presència de la literatura portuguesa a la revista mallorquina *Ponent*, una publicació especialment activa entre la dècada dels cinquanta i la dels setanta del segle XX que ha estat poc estudiada i que esdevé un clar exemple de la poca visibilitat

nacio_1_1021857.html), paradoxalment s'iniciava amb la següent frase: “Per tenir les idees clares sobre qualsevol cosa, no hi ha res millor que estar informat. I per estar informat, no hi ha res millor que llegir llibres bons sobre la qüestió que ens preocupi, aquella sobre la qual no tenim les idees del tot clares o les tenim sotmeses als sentiments” (Llovet, 2020). Però el que obvia i desconeix Llovet és que a la col·lecció “El món de les nacions”, coeditada per l'Editorial Afers i la Universitat de València, ja es troben traduïts al català la gran majoria dels autors que s'inclouen al llibre.

que tenen la majoria d'iniciatives culturals perifèriques. Per això, a les línies que segueixen analitzarem els volums de la revista en què l'empremta lusitana és especialment rellevant.

Fa cent anys, a la Mallorca d'entreguerres, passaven moltes coses, algunes amb protagonistes estrangers, i no només al barri palmèsà del Terreno, conegut per la gran quantitat de snobs i per la colònia estrangera que s'hi instal·là als anys 1920 i 1930 —tan ben descrits a les obres de Llorenç Villalonga—, sinó també a la Costa Nord. Una illa on tothom volia figurar, però alhora també amagar-se.

Aquests contactes de snobs i de mediadors entre cultures no foren exclusius de la capital de Mallorca (coneguda com Ciutat). A l'illa hi ha Ciutat i part forana. I en aquesta tensió bona part dels escriptors prefereixen i provenen de la segona. José Carlos Llop (2010: 205), al llibre *En la ciudad sumergida*, observa aquesta “rara avis” entre els autors illencs que, de manera molt majoritària, provenen de pobles i senten Ciutat de manera distinta que els que hi han nascut: “...el ajeno, el extraño, es el escritor de Ciudad, que se defiende del *apartheid* como puede: nadando en círculo sin tocarse”.

Així, una de les iniciatives que intentà trencar aquesta imantació de Ciutat fou l'Escola Poètica de Santanyí, denominació amb la qual es conegué un grup de poetes nascuts a aquest poble del sud-est de l'illa com Bernat Vidal i Tomàs, Blai Bonet i Llorenç Vidal. Alguns teòrics com Vidal Alcover (1993: 193) han considerat aquesta escola com una derivació de l'Escola Mallorquina: precisos en la mètrica i amb tendència al paisatgisme i a la malenconia. Conclou Vidal Alcover que aquesta escola “fou decisiva en la seva influència als poetes d'una segona generació de postguerra a Mallorca que emergeixen a partir de 1956”. I justament el 1956 és l'any en què aparegué el primer volum de *Ponent. Quaderns literaris*, revista que, com ja hem avançat, centrà l'estudi que aquí s'inicia.

La publicació sorgí per iniciativa del grup d'estudiants reunits al voltant de les "Tertúlies Marian Aguiló"² i va tenir dues etapes clarament diferenciades. La de més llarga durada, i la que protagonitza el nostre estudi iberista, fou la primera, focalitzada en un plantejament literari que abraça el període 1956-1974, amb un total de 72 números. També hi hagué una segona etapa (1975-1983) durant la qual es publicaren una vintena de quaderns dedicats a promocionar l'Espiritualitat i l'Educació No-violenta i Pacificadora. El director de *Ponent* fou Llorenç Vidal, poeta, educador i pacifista, que fundà el 1964 el "Día Escolar de la No-violencia y la Paz" (DENIP).

A *Ponent* podem resseguir una mescla d'interessos que mai no s'acaben de fixar com a mínims denominadors del caràcter de la mateixa revista; és el cas de les idees utòpiques de l'universalisme, les reactives del discurs balearista enfront de la política assimilacionista del Principat, les de defensa de la llengua pròpia o també les intencions regionalistes... Així doncs, podem establir que una altra de les idees que sí que s'instal·là com a un contínuum durant aquesta primera etapa fou l'iberisme i la prestíssima atenció tant a autors portuguesos com a autors catalans traduïts a Portugal.

Els primers volums de *Ponent* no mostren cap referència lusitana i es centren en l'embranchida i la fe en la potència de la joventut gairebé messiànica.

"Ponent" morirà. Ho sabem; però el seu crit incert, reivindicatiu anhelava la diana. El triomf és nostre perquè tenim fe. Vèncer és el lema. Morir

2 El número 1 de *Ponent* s'inicia amb aquesta declaració d'intencions: "A Vós, Mestre, honorant vostra memòria, nosaltres, abraçats a aquesta terra que tant estimareu, alçam, units, els ulls i us ofrenem, insigne Patriarca, la nostra obra. Som joves i us miram a Vós que foreu inquiet i, mogut per dolç anhel, visquéreu com a pelegrí de l'idioma. Que vostra veu immortal ens ajudi i, acollits al seu socaire, donem, agermanats per l'amor, dies de glòria a la nostra llengua" (S. A., 1956: 1).

el consol. Damunt les nostres cendres altres hi edificaran. Els desitjam sort; però els demanam que no es recordin de nosaltres (així la pols serà més pols i els xiprers creixeran més altius) (Vidal, 1956).

En aquests primers volums trobem una pretensió de compensar aquest caràcter local(ista) amb l'existència d'autors indiscutibles i canònics. Per exemple, al segon volum hi escriu Joan Triadú (1956) sobre grans aspectes de la literatura occidental (“L’Enciclopedia de ‘La Pleiade’ i la història de les literatures”) i s’insisteix, per part del director i creador de la publicació Llorenç Vidal (1956), en aquest caràcter redemptor de la joventut: “Els joves hem llançat un crit. El crit, dissonant i amelòdic, ha inquietat les gents. Tothom ha parlat d’ell (uns en pro i altres en contra): el crit afònic s’ha sentit. Això era el que volíem”. Al tercer volum, publicat la primavera de 1957, encara no podem trobar-hi traduccions, però sí que hi llegim “Lletra de comiat”, de Fèlix Cucurull (1957), un text que traduirà Manuel de Seabra (“Carta de despedida”) per a la col·lecció “Antologia do conto moderno” i que es publicarà l’any 1959 a l’editorial Atlântida de Coimbra. Aquesta publicació situa Cucurull en una col·lecció amb autors anàlegs com John Steinbeck, Unamuno, Somerset Maugham, William Faulkner, Pirandello, Valle-Inclán o Anatole France. És a dir, l’encaix de Cucurull en el sistema literari lusità és més ràpid i elevat que en el català. Segons Comellas (2010), la traducció de literatura catalana a Portugal només comptava amb tres títols abans de 1955 i serà l’aparició fulgurant de Manuel de Seabra la que insuflarà una quantitat immensa de textos en totes direccions.³

3 Sobre Seabra, vegeu *Autors diversos*, 1998. Sobre la tasca de Manuel de Seabra, vegeu Comellas, 2010 i l’entrada que Martínez-Gil (2011b) li dedicà al *Diccionari de la traducció catalana*.

El 1954 es publicarà a Portugal *Os melhores contos catalães*, una antologia en la qual Seabra treballà amb el fill del lusòfil Ignasi Ribera i Rovira,⁴ Antoni Ribera i Jordà, a qui arribà mitjançant l'esperantista català Delfi Dalmau Gener. En aquells durs moments per a l'edició catalana i la portuguesa, Seabra sintonitzava de manera perfecta amb l'universalisme i l'humanisme de *Ponent*, una publicació que, per exemple, serà propagadora dels congressos esperantistes a Mallorca i de la Baleara Esperanto-Asocio, una entitat amb seu a l'Estudi General Lul·lià de Palma que es presentarà públicament per primera vegada durant el XXII Congrés esperantista espanyol de maig de 1961.

Aquest fil entre esperantisme, utopia i iberisme té certes arrels en el pensament catalanista.⁵ Pensem que (Margais, 2020: 8) ja Bonaventura Carles Aribau (ni més ni menys que el pare de la Renaixença) havia pronunciat una conferència el gener de 1917 sobre la *Posibilitat de un idioma universal* i que fou el mateix Aribau qui va donar a conèixer *L'idéographie*, una obra escrita per un personatge únic: Sinibald de Mas i Sans, qui l'any 1844 publicà l'extraordinari volum a Macau i l'any 1863 a Londres, París i Leipzig. Aquesta utopia lingüística de l'esperantisme⁶ influí Vidal, que publicà l'any 1958 una *Petita Ortografia Mallorquina* que, a la segona edició (1959), canvia l'adjectiu *Mallorquina* per *Balear*. Vidal hi proposa la seva reflexió sobre la unitat de la llengua, sobre l'evolució d'aquesta i sobre el nom que se li havia d'atorgar; així, parla del *cavabà*, un mot que feia servir

4 Ribera i Rovira fou el primer lusitanista català que s'instal·là a Portugal. Vegeu Martínez-Gil, 1997: 98-203.

5 Respecte d'aquesta qüestió és imprescindible "L'utopisme lingüístic a la Catalunya de la Il·lustració i del primer Romanticisme", de Jordi Cerdà i Subirachs i Víctor Martínez-Gil (1996).

6 Sobre l'esperantisme a Mallorca podeu consultar *Breu història de l'Esperantisme als Països Catalans* (Margais, 2020) i *El moviment esperantista a Mallorca (1898-1938)* (Margais, 2002).

per referir-se a la llengua catalana tot partint de la primera síl·laba de cada un dels mots del *Diccionari català-valencià-balear*, d'Antoni Maria Alcover.

Aquesta internacionalització de les teories utopistes gramaticals creuà l'Atlàntic a la revista *Ressorgiment*, una publicació mensual escrita en català i publicada a Buenos Aires en el període 1916-1972 que pretenia fomentar la cultura catalana. Doncs bé, al número de febrer de 1961 (núm. 543, Any XLVI), Lluís Crusellas publica “La parla ‘bacavesa’”, un article que, amb el paradigma de la *Commonwealth*, pretén establir analogies amb els Països Catalans i la seva llengua alhora que qüestiona la denominació de la llengua:

Quan la Mediterrània era el llac de la civilització, els nostres avantpassats també bastiren un Imperi. Podríem anomenar-lo l'Imperi de les Quatre Barres (...) Demanem, des d'aquestes pàgines, que aquest assumpte sigui sotmès a revisió. Que s'organitzi, com a mínim, un Congrés. El nom de la llengua del seny no es pot canviar sense seny. Cal trobar, per la llengua catalana, un nom digne d'aquella tradició literària i cultural que va convertir-la, a Ripoll, Montpeller i Montserrat, en un dels bressols de la cultura d'Occident. (1961: 8619-8620)

Els contiguts de la publicació intenten establir mediacions amb els grans corrents i ambicions culturals de l'època. D'aquesta manera, podem gaudir de traduccions al català de Robert Graves, Rudolf Hagelstange, Giuseppe Ungaretti, Jacques Prévert, Gottfried Benn o Salvatore Quasimodo. Al volum VIII, a la darrera secció, “Notes i llibres”, es fan ressò del fet que Miquel Dolç i Guillem Colom han publicat la traducció del primer volum de les *Silves* de P. Estaci⁷ a la

7 El primer volum de la traducció d'Estaci que aplegava el Llibre I es publicà el 1957 i el

Fundació Bernat Metge,⁸ i s’anuncia la preparació per part de Dolç de la traducció de l’Eneida en hexàmetres catalans.⁹ La col·lecció “La Casa dels Clàssics” de la Fundació Bernat Metge fou creada el 1922 amb el mecenatge de Francesc Cambó i inicià les seves publicacions l’abril de 1923 amb *De la Natura* de Lucreci. Es volien incorporar autors grecollatins a la llengua catalana mitjançant edicions crítiques bilingües. De fet, es pretenia bastir una estructura d’estat que igualés l’àmbit literari i cultural català amb d’altres en què s’emmirallava, com el francòfon (amb la col·lecció de l’Associació Guillaume Budé) o l’anglòfon (amb la Loeb Classical Library).

A poc a poc la presència de Cucurull esdevé recurrent. Per exemple, en el volum IV, amb una crítica sobre el seu llibre *A les 21’12* i amb la constatació de l’estranyesa davant el fet que un autor català publiqui a Portugal obres que resten inèdites al seu país. Per exemple, *El desert* s’edità en català deu anys més tard que la versió portuguesa. És el mateix cas el de *O Silêncio e o medo*, una obra que es publicà traduïda per Seabra a Portugal abans que a Catalunya. Aquesta asimetria i encavalcament entre sistemes fou una constant en aquestes dècades.¹⁰

segon volum que aplegava els Llibres II-III es publicà un any després. L’any 1960 Colom i Dolç publicaren els Llibres IV i V i completaren així tota la traducció.

8 Sobre la Fundació Bernat Metge, són imprescindibles els llibres de Raül Garrigasait (2020) i de Montserrat Franquesa Gòdia (2013).

9 Al volum IV (Estiu 1957) s’inclou un fragment de la traducció de l’Eneida feta per Miquel Dolç. Finalment, la traducció en hexàmetres es publicà l’any 1958 a l’editorial Alpha i en prosa a la Fundació Bernat Metge, entre els anys 1972 i 1978.

10 Com també ho serà la coincidència de títols idèntics amb contiguts diferenciats depenent del país on es publiquin. Per exemple, l’any 1966 Cucurull edita *Vida Terrena* a Portugal (Editorial Ulisseia, Lisboa), que no hem de confondre amb l’exemplar de títol homònim publicat l’any 1948 a Catalunya. L’edició portuguesa, amb traducció d’António de Macedo i la col·laboració de Carlos de Oliveira com a prologador, conté poemes ja publicats a *Ponent*.

La primera traducció portuguesa que hem detectat a *Ponent* la trobem al volum VI, de l'hivern de 1957. Cucurull hi tradueix “Un dia sabré”, un poema de Seabra, i en el mateix volum s’anuncia la traducció portuguesa del llibre de Cucurull *L’Últim Combat* a l’editorial Livros do Brasil (Lisboa).¹¹

Cucurull l’any 1958 traduirà el llibre de Domingos Monteiro *O Mal e o Bem / El mal i el bé* i el de Manuel do Nascimento *Agonia*, tots dos per a la col·lecció “Nova Col·lecció Lletres” d’Albertí editor. El volum de Nascimento seguia, dins la col·lecció, *Les bèsties* de Pierre Gascar, premi Gouncourt 1953. Manuel do Nascimento (autor que treballa en el ram de la mineria i que podem encabir en el neorrealisme) fou director literari de la col·lecció “Mosaico”, en què Seabra traduí *A Espiral* de Pere Calders.¹² L’any 1962 Cucurull tornarà a traduir un autor portuguès dins la col·lecció. En aquest cas la fantàstica novel·la *Flors a la tomba de Clarisse*, de Fernando Namora, en què l’autor fa una introducció específica per a aquesta edició catalana.¹³ La “Nova Col·lecció Lletres” formava part de les traduccions i els circuits internacionals de difusió durant la dècada dels cinquanta (vegeu Bacardí, 2012: 11-95) com una de les iniciatives arriscades per tal d’ampliar el públic lector català amb traduccions atractives de format popular i econòmic: les plomes franceses, portugueses o basques combinades amb grans autors catalans contemporanis i clàssics com

11 El contingut d’aquest volum de Cucurull tampoc no es correspon amb el contingut del volum publicat a Barcelona (1970, Nova Terra). Pel que fa a Cucurull, vegeu Martínez-Gil 2011a.

12 Calders també apareix a *Os Melhores contos Catalães*, en selecció d’Antoni Ribera i traducció del mateix Seabra.

13 Anys després (1965), Namora prologa *O Deserto*, una traducció portuguesa d’un conjunt de contes de Cucurull.

Amat-Piniella, Calders, Folch i Camarasa, Aurora Bertrana o Maria-Aurèlia Capmany.

Dins Albertí editor el tàndem Cucurull/Seabra tindrà el seu zenit lusocatalà l'any 1959 amb la publicació de l'*Antologia de contes portugueses*. Es tracta de dos volums consecutius en què apareixen alguns dels autors que després publicaran a *Ponent*, com Domingos Monteiro, Natércia Freire o Carlos de Oliveira. Freire (que va arribar a dirigir el suplement literari de *Diário de Notícias*) és traduïda per Cucurull al Volum XXXIX-XL (Primavera-Estiu de 1966), juntament amb un poema de Carlos Loures. Cucurull, al volum XIV (Hivern 1959), dedica un bon nombre de pàgines a narrar la seva visita de dotze dies a Lisboa. Una *tournée* reeixida en la qual trobem gran part dels mediadors amb què l'escriptor havia tingut contacte: José Gomes Ferreira, Rogério de Freitas, Natàlia Correia, José Carlos Andrade, Urbano Tavares Rodrigues,¹⁴ Natércia Freire, Domingos Monteiro i António de Macedo, qui va publicar dos assajos sobre Cucurull: *A Mulher e o Tempo na Obra de Fèlix Cucurull* (1957) i *Da Essência da Libertação. Ensaio Antropológico a partir da Poesia de Fèlix Cucurull* (1961). El text és extraordinàriament llarg pel que fa a les normes i la tradició de la revista. Cucurull hi explica la dificultat que li suposa no poder gaudir de la ciutat a causa de tots els compromisos que té. Així i tot, troba temps per parlar sobre el Club de Fútbol Benfica i el seu arrelament social.

En la dècada dels seixanta *Ponent* reafirma la seva atenció envers Portugal; és el cas, per exemple, d'aquesta manifestació programàtica de Carlos Loures¹⁵ (Volum XVIII, Hivern 1960), traduïda per

14 Al Volum XIX (Primavera 1961) Urbano Tavares publica "La Banal Rosa Vermella", traduïda per Cucurull.

15 El Volum XXVII-XXVIII de *Ponent* anuncia "Dos joves poetas portugueses", que són Carlos Loures i Manuel de Castro.

M. Pastora Dono i Llorenç Vidal. Loures creu que existí un cert aïllament d'Europa que determina

un profund desajustament en relació amb els països d'enllà els Pirineus (...) Els resultats d'aqueixa evolució han de ser, encara, aprehesos per nosaltres a través d'aïllats esforços individuals. Sols així és explicable l'existència a Portugal d'una poesia formalment moderna, perfectament a la par dels patrons culturals europeus. Mancant-nos l'experiència històrica del drama d'aquest segle, i no essent rica la nostra tradició poètica —a un capítol de seqüència evolutiva— estam únicament recolzats en les actituds lírico-filosòfiques assumides isoladament per grans poetes de les anteriors generacions, com, per exemple, Antero de Quental, Cesário Verde, Camilo Pessanha, Mário de Sá-Carneiro i Fernando Pessoa (1960: 5).

Loures posa en valor la presència d'un "surrealisme formal específic" portuguès, decisiu per obrir-se a la modernitat i que evidencia, segons l'autor, una consciència poètica mai no assolida "d'una alliberació formal sorprenent i d'una activitat bastant ampla" (1960: 7). En principi pot semblar una paradoxa que Loures publiqui a Mallorca un manifest europeïsta, però també cal destacar que, d'una banda, si Loures vincula *Ponent* amb el catalanisme, el vincula amb l'europeïsm de manera natural, i si vincula Mallorca amb la peninsularitat marítima, el vincula amb l'iberisme que, fet i fet, també és un tipus d'alternativa político-cultural a la dècada dels seixanta; per tant, és europeïsta perquè no és castellanocèntrica. Vegem-ho al "Pòrtic" que inicia el volum XXII (Hivern, 1961) amb un garbuig d'intencions a mig camí entre el federalisme, contrari al regionalisme i favorable a un futur compartit:

Estimar la Terra és sentir-nos identificats fortament amb la Terra. Hem de distingir, emperò, l'amor autèntic del fals amor, d'aquell amor que n'estima fins i tot les nafres. Aquestes és necessari denunciar-les, sempre amb el sa propòsit d'aconseguir-ne l'esmena. I vet aquí una de les missions de Ponent: la protesta oberta contra tot allò que, amb aparença de "bon regionalisme", no fa sinó corcar les bases de la supervivència espiritual de les Nostres Terres. I, consti, que deim les "Nostres Terres" i no la "Nostra Terra" intencionadament, perquè en l'harmonia d'aquesta diversitat de pobles germans és on creim que es troba la nostra realització espiritual. Per això és que repudiam tots els intents que, amb aparença salvadora, volen, aprofitant-se de les circumstàncies, implantar una concepció unitarista. La "Nostra Terra" és, pels mallorquins, Mallorca. Les "Nostres Terres" és una denominació més vaga, sí, però més projectiva: Les "Nostres Terres" són les Balears, els països de la nostra llengua, les Espanyes, Ibèria... (S. A., 1961: 3)

Aquest tarannà, aquest humanisme i aquesta apel·lació a la diversitat de pobles germans impregna, per exemple, els versos del poeta Máximo Lisboa, qui, a la contracoberta d'*Oração sobre o sonho e a liberdade*, es mostra favorable a "esta humanidade que emerge das raízes da terra, este excepcional grito de fraternidade, que lhe outorga o direito de entrar na galeria da mais válida poética contemporânea". El llibre de Máximo Lisboa es publicà sota l'aixopluc del Centro de Cultura Íbero-Americano, que no era altra cosa que una empresa adjacent a *Ponent*, com també ho era la col·lecció de poesia "La Font de les Tortugues". Pel que fa al lloc de publicació d'*Oração...*, s'indica que és "Palma de Mallorca", tot i que està escrit íntegrament en portuguès i l'edició i direcció corre a càrrec de Llorenç Vidal, Rolando A. Vega i Carlos Loures. Tots col·laboradors habituals de *Ponent* i futurs autors de poemaris de la

mateixa editorial (*Insania Terrae* de Llorenç Vidal i *Arcano Solar* de Carlos Loures). Lisboa havia publicat a *Ponent* (vol. XXIX-XXX) un interessantíssim poema (“Quadre de la historia tragicomarítima”), extret del llibre *Poeta Assassinado*, que s’adeia de manera paradigmàtica al tòpic de germans marítims apartats de manera tràgica. Tot i que durant el poema (que beu del surrealisme i de l’ús tipogràfic del futurisme) no apareix la paraula Ibèria, sí que s’hi repeteixen totes les imatges paradigmàtiques de la tràgica història peninsular dels apartats germans.

Germans:
Vltros sou un Poble!

me referesc al Poble que sou
no a l’odi que també vos uneix
i que instauràreu
per la coacció de forces oscures
de mans terribles
criminoses
gests poderosos
sibilins
(...)
m’esqueixin el pit
quan dic Lliure
som LLIURE
contra la nit absurda
contra la memòria calcinada
som lliure i lluit
amb els meus germans
oprimits.

Máximo Lisboa fou, juntament amb Carlos Loures, el coordinador de la revista surrealista *Pirâmide*, en el número 3 de la qual escrigué Vidal al costat de poetes com Ángel Crespo. *Pirâmide* tingué una breu durada de tres números en el període 1959/60 i hi col·laboraren escriptors de renom, com Mário Cesariny, Herberto Helder, Luiz Pacheco, Raul Leal o Virgilio Martinho.

L'any 1964 s'esdevé una fita històrica en l'iberisme català i en el món editorial català de Mallorca. Guillem Colom i Miquel Dolç tradueixen *Os Lusíadas* amb rima consonant i conservant el sistema estròfic original. Òbviament, *Ponent* (Volum XXXV-XXXVI, Primavera 1965) se'n fa ressò amb el següent text signat pel director de la revista:

Però no és el literari el seu únic mèrit, sinó que, endemés, la versió catalana-balear de l'obra del gran poeta de Portugal és d'un alt valor representatiu: se tracta, per damunt de tot, d'un acte de forta afirmació ibèrica, tan important en aquest moment de superació de les velles nacionalitats i de formació de superestructures federals o confederals, o, inclús, solament culturals i econòmiques. El sentit ibèric, que en els darrers temps tant ha preocupat els esperits avançats de la Península i de les Illes Balears, hi troba una fita fonamental. Si la perfecció de la forma poètica amb la qual G. Colom i M. Dolç vesteixen la seva traducció de "Els Lusíades" en fa una obra altament literària, el pròleg i les notes la transformen en una peça erudita de gran valor, en una edició crítica per els estudiosos. Dins aquest triple marc, perfecció de la forma, erudició i afirmació del sentit ibèric, sorgeix la cadena dels deu cants èpics de la gran epopeia portuguesa. (Vidal, 1965: 28)

En el pròleg de la traducció, Miquel Dolç lloa les descripcions marítimes de Camões i vincula *Os Lusíadas* amb *L'Atlàntida* de Verdaguer:

Avui, en plena maduresa de la nostra literatura, hem cregut que havíem d'incorporar el poema al nostre desenrotllament poètic, no solament per servir la glòria de Camões i traspasar a un període remot les actuals relacions literàries entre Portugal i Catalunya, sinó també per enriquir, si era al nostre abast, alguna de les parcel·les del nostre mateix món cultural.¹⁶ (Dolç, 2010 [1964]: 19-20)

L'any 1961 s'edità *Poetes portugueses d'ara I* a la col·lecció "La Font de les Tortugues", on Cucurull publicarà el poemari *El temps que se'ns escapa*. L'antologia *Poetes...*, feta per Seabra i traduïda per Cucurull, inclou poemes de José Gomes Ferreira, Domingos Monteiro, Natércia Freire i Carlos de Oliveira, quatre poetes portuguesos lligats al neorealisme o realisme social imperant a l'època com en el cas d'Oliveira, que formà part del grup neorealista "Novo Cancioneiro". Dissortadament, aquesta obra no es completà i mai no se n'arribà a publicar el segon volum.

A finals de la dècada dels seixanta cal esmentar la figura d'una medidora i traductora brasilera, Stella Leonardos. En el volum 53/54 (Tardor/Hivern 1969-70) Cucurull inclou dos poemes de la brasilera que provenen del llibre *Ar lirico* (1961) i al volum 61/62 tradueix "Del meu regne d'Enyorança". Serà Leonardos (el seu marit era d'ascendència catalana) l'encarregada de publicar el 1968 a São Paulo *Poemas escolhidos*, una edició bilingüe de poemes de Cucurull; el 1969, una *Antologia de Poesia Catalã Contemporânea* en versió bilingüe; i l'any 1971 el magnífic llibre de creació literària titulat *Cancionário Catalão*, una cinquantena de poemes que neixen de l'estudi de l'època medieval catalana a mig camí entre la inspiració i la inter-

¹⁶ Sobre la interpretació de *L'Atlàntida* com un llibre influït per l'iberisme, vegeu Martínez-Gil, 2010.

textualitat. A aquestes tres traduccions catalanes també cal afegir-hi la de l'obra d'Agustí Bartra *Mársia & Adila*. Les quatre obres foren publicades per l'editorial Monfrot de São Paulo, propietat d'un català establert a Brasil.¹⁷

Seabra, a la dècada dels setanta i ja instal·lat a Barcelona, publica una *Antologia da Novissima Poesia Catalã* (1974), en la qual no s'oblida del deute amb Vidal i l'inclou en la tria al costat d'autors mallorquins populars com Guillem d'Efak, amagats com Miquel Bauçà o especialment rupturistes com Josep Albertí. La dècada dels setanta també va continuar tenint aspectes singulars i destacables pel que fa al pensament iberista a Mallorca. Per exemple, a la coberta del número 641 de la revista *Lluc* es podia llegir “Balears: unitat o aïllament? ‘Cabildos’ a les Illes: Solució administrativa? Política?”. I és que la presència de la transició lusitana i la Revolució dels Clavells era un imant mal d'evitar, fins al punt que es va arribar a publicar a la revista *Lluc*, en traducció catalana, el *Manifesto ao País* (1977), editat l'any 1976 per la Liga Iberista Portuguesa i on podem llegir fragments tan ambiciosos com els següents:

Hi ha cas de demanar-se en quina mesura una associació ibèrica durà al poble portuguès condicions d'existència superiors a aquelles que té avui dia. La “Liga” espera poder demostrar, mitjançant estudis detallats que efectuarà i divulgarà, que la creació d'un espai autonòmic unificat de les Açores a les Balears, amb l'abolició de les barreres duaneres que subsisteixen, tant entre l'Estat portuguès i l'Estat espanyol, com dins cada una d'aquestes (Açores, Madeira, Portugal; Canàries, Espanya), beneficiarà l'agricultura, el comerç, i la indústria nacionals de manera que en possibilitarà l'expansió i la modernització en termes europeus.

17 Vegeu Farrés, 2015.

Se'n seguiria un augment del nivell de vida i una frenada de l'emigració. Així mateix, la creació d'un espai polític cultural unificat, amb la promoció del portuguès com a llengua oficial d'Ibèria –paral·lelament a les altres que s'hi adoptin– permetria l'expansió de la nostra llengua i de la nostra literatura, sense parlar ja d'altres manifestacions culturals, a nivells insospitats. En tots els camps que considerem, l'associació ibèrica només podrà dur avantatges als portuguesos.

Durant la dècada dels setanta Josep Maria Llompart –que ja publicava traduccions als *Papeles de Son Armandans* de Camilo José Cela– s'inicia com a traductor literari d'autors gallecs i portuguesos. L'any 1976 s'edita *Quinze poetes gallecs*, un recull de poetes de Galícia dels segles XIX i XX. A partir d'aquesta publicació rep l'encàrrec editorial de dur a terme dues de les seves grans obres: les antologies *Poesia Galaico-portuguesa. Antologia del segle XII al XIX* (1984) i *Poesia Gallega, portuguesa i brasilera moderna: antologia* (1988), publicades a Edicions 62 i en les quals apareixen Natércia Freire i Carlos de Oliveira. L'any 1974, el de la Revolució dels Clavells, apareix a Portugal *A pele de touro*, de Salvador Espriu,¹⁸ traduïda per Seabra. Espriu (que havia prologat la segona novel·la de Cucurull *Només el miratge*, 1956) com a sinèdoque perfecta d'aquesta idea de peninsularitat. Ho explica Jordi Cerdà (2007):

És de justícia afirmar que Espriu, de la mà de Seabra, va tenir un impacte notable entre els lectors i la poesia que es feia en aquell moment tan crucial a Portugal. Per fi la crida ibèrica de *La pell de brau* ressonava,

18 Martínez-Gil, 2005 ha resseguit la correspondència entre Espriu i Seabra durant el procés d'elaboració de la traducció del famós llibre d'Espriu.

una mica en diferit, en l'altra gran llengua peninsular i completava la cartografia que el poeta català havia traçat.

Aquesta cartografia que esmenta Cerdà havia arribat a Santanyí. *Ponent* no discriminava entre l'Estat Espanyol i Portugal, sinó que es parlava de diferents països de la Península Ibèrica emprant el terme *Terres Hispàniques*. Així, en aquest iberisme i aquest peninsularisme, l'aportació feta des de Mallorca és com a mínim destacable i singular. En paraules d'Arturo Casas (2013), la comunitat interliterària ibèrica actual supera idees deterministes i vuitcentistes que prejudicarien una illa com una comunitat tancada sobre si mateixa. Ho explica Casas (2003: 70) molt bé quan relaciona l'actual espai geocultural ibèric amb el “descentramiento de la Historia literaria tradicional”. Conta Antonio Sáez Delgado (2003: 14) que “Pessoa escribió que la literatura ibèrica de su tiempo sufría de un provincianismo radical”. El cas de *Ponent* i la poca presència que ha tingut en el repertori de les revistes del seu temps amb caràcter iberista demostra que, en certa mesura, s'haurien de corregir aquells errors dels quals parlava Picornell i que esmentàvem al principi de l'article. D'una banda, en les dècades posteriors, les mediacions lusitanes no van tenir la continuïtat esperada, però, en canvi, d'altra banda, la feina del tàndem Cucurull-Seabra va perviure.

La tasca de *Ponent* no ha estat reconeguda per part de la cultura central (en aquest cas *Barcelocèntrica*) i justament això és el que confereix valor a l'adaptabilitat i la vigència de la feina iberista d'una revista sorgida fora dels cercles de poder i d'influència, nedant fora de cercles concèntrics. Jordi Cerdà considera que Seabra inventà la literatura catalana per al públic lector portuguès i Pere Comellas parla d'una “etapa Seabra”. Fet i fet, Seabra en si mateix és una constel·lació de textos, un sistema. Presentar-lo com a simple mediador seria una reducció imperdonable, com també ho seria fer-ho sense

tenir en compte *Ponent*, i amb l'aparició fulgurant de Cucurull en aquesta revista. Esperem que aquestes petjades siguin una mica més visibles en el camp dels estudis ibèrics en general i dins l'iberisme catalanista en particular.

REFERÈNCIES

- AUTORS DIVERSOS (1998). “Manuel de Seabra: Liaj Multaj Patrioj / Sus muchas patrias / Les seves moltes pàtries / As suas muitas pàtries”. *Cuadernos de Estudio y Cultura*. 8. [Monogràfic]
- BACARDÍ, Montserrat (2012). “Estudi introductorí”, a *La traducció catalana sota el Franquisme*. Lleida: Punctum. 11-95.
- CASAS, Arturo (2003). “Sistema interliterari y planificación historiográfica a propósito del espacio geocultural ibérico”. *Interlitteraria*. 6: 68-97.
- (2013). “Apories de l'espai literari ibèric. Sistema interliterari i planificació historiogràfica en l'espai geocultural ibèric”. *L'Espill*. 44: 107-126.
- CERDÀ, Jordi (2017). “Literatures del món, uniu-vos. Manuel de Seabra o l'internacionalisme humanista”. *Visat*. 24, disponible a <http://www.visat.cat/espai-traductors/cat/comentaris/60/278/-/manuel-de-seabra.html> (consultat el 29/01/2021).
- CERDÀ, Jordi i VÍCTOR MARTÍNEZ-GIL (1996). “L'utopisme lingüístic a la Catalunya de la Il·lustració i del primer Romanticisme”. *Els Marges*. 55: 29-49.
- COMELLAS, Pere (2010). “La literatura catalana traduïda al portuguès: una relació de baixa intensitat i escassa visibilitat”, a Enric Gallén, Francisco Lafarga i Luis Pegenante (ed.), *Traducción y autotraducción en las literaturas ibéricas*. Bern: Peter Lang. 37-59.
- CRUSELLAS, Lluís (1961). “La parla ‘bacavesa’”. *Ressorgiment*. 535, Any XLVI: 8619-8620.
- CUCURULL, Fèlix (1957). “Lletra de comiat”. *Ponent*. III: 15-17.
- DOLÇ, Miquel (2010). “Pròleg”, a Luis Vaz de Camões, *Els Lusíades*. Barcelona: Alpha. [1964]

- FARRÉS, Ramon (2015). “La recepción del poeta catalán Joan Brossa en Brasil”. *Meta*. 60.1: 158-172.
- FRANQUESA GÒDIA, Montserrat (2013). *La Fundació Bernat Metge, una obra de país (1923-1938)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GARRIGASAIT, Raül (2020). *Els Fundadors. Una història d'ambició, clàssics i poder*. Barcelona: Ara llibres.
- LIGA IBERISTA EUROPEA (1977). “Manifest al País 1976”. *Lluc*. 670: 27-28.
- LISBOA, Máximo (1963). “Quadre de la història tràgico-marítima”. *Ponent*. XXIX-XXX: 23-24.
- LOURES, Carlos (1960). “Breu nota sobre la moderna poesia portuguesa”. *Ponent*. XVIII: 4-7.
- LLOP, José Carlos (2010). *En la Ciudad sumergida*. Barcelona: RBA.
- LLOVET, Jordi (2020). “La nació”. *Ara llegim, Ara*, dissabte 12/12/2020, p. 45.
- MARGAIS BASI, Xavier (2002). *El moviment esperantista a Mallorca (1898-1938)*. Palma: Documenta Balear.
- (2020). *Breu història de l'esperantisme als Països Catalans*. Lleida: Pagès editors.
- MARTÍNEZ-GIL, Víctor (1997). *El naixement de l'iberisme catalanista*. Barcelona: Curial.
- (2005). “Cartes de Salvador Espriu a Vimala Devi i a Manuel de Seabra”. *Els Marges*. 76: 79-104.
- (2010). “De Camões a Verdaguer: Portugal i Ibèria en l'imaginari poètic de *L'Atlàntida*”, a Francisco Lafarga, Luis Pegenaute, Enric Gallén (ed.), *Interacciones entre las literaturas ibéricas*. Bern: Peter Lang. 267-304.
- (2011a). “Cucurull, Fèlix”, a Montserrat Bacardí i Pilar Godayol (dir.), *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo. 165-166.
- (2011b). “Seabra, Manuel”, a Montserrat Bacardí i Pilar Godayol (dir.), *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo. 505-507.

- PICORNELL, Mercè (2020). “Comparar, compartir, combatre: repensar els Països Catalans des d’una catalanitat a lloure”. *L’Avenç*. 474: 46-51.
- S. A. (1956). “A en Marian Aguiló i Fuster”. *Ponent*. I: 1.
- S. A. (1961). “Pòrtic”. *Ponent*. XXII: 3.
- SÁEZ DELGADO, Antonio (2003). *Corredores de fondo. Literatura en la Península Ibérica a principios del siglo XX*. Gijón: Llibros del Peixe.
- TRIADÚ, Joan (1956). “L’Enciclopèdia de ‘La Pléiade’ i la història de les literatures”. *Ponent*. II: 13-14.
- VIDAL, Llorenç (1956). “Pòrtic”. *Ponent*. II: 2.
- (1965). “Guillem Colom i Miquel Dolç traductors de Camões”. *Ponent*. XXXV-XXXVI: 27-28.
- VIDAL I ALCOVER, Jaume (1993). *Estudis de Literatura Catalana*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.

